

‘Prozac’ als projectiescherm.

Over de media-ontvangst van *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* van Froukje Bos (Amsterdam, Stichting Pandora 2002).

Door Gemma Blok, auteur *Baas in eigen brein, 'Antipsychiatrie' in Nederland 1965-1985*

In 2002 gingen in ons land bijna 5 miljoen recepten voor antidepressiva over de toonbank, tegen zo'n drie miljoen in 1997. Naar schatting gebruiken in totaal zo'n acht- à negenhonderdduizend Nederlanders een antidepressivum; dat wil zeggen ruim vijf procent van de bevolking. Het grootste deel van de gebruikte antidepressiva behoorde tot de nieuwe generatie van deze middelen, de zogenaamde SSRI's¹, waarvan het in 1987 geïntroduceerde Prozac (fluoxetine) lange tijd de meest bekende exponent was. Momenteel is het sterk aan Prozac verwante middel Seroxat (paroxetine) het meest populaire antidepressivum in Nederland. De SSRI's worden niet alleen steeds meer gebruikt, maar ook voorgeschreven voor een uitdijend scala aan klachten, van eet- en slaap- tot angststoornissen. Bovendien slijkt een groeiend aantal kinderen en adolescenten een SSRI.

Ongetwijfeld hebben talloze mensen veel baat bij antidepressiva. Eén tevreden gebruikster omschreef het effect hiervan als volgt: ‘Sinds ik Seroxat slik, voelt het alsof mijn geest een jas aanheeft die warm genoeg is. Voorheen droeg ik altijd een te dunne jas waardoor kou en tocht gingen.’² Bij Stichting Pandora - een organisatie die zich inzet voor de (maatschappelijke) positie van mensen die psychische en/of psychiatrische problemen hebben (gehad) of kunnen krijgen -³ stroomden echter de afgelopen jaren ook negatieve ervaringsverhalen binnen. Bijvoorbeeld van mensen die verslaafd waren geraakt aan de SSRI's, veel moeite hadden om ermee te stoppen of leden onder allerlei negatieve bijwerkingen. Filmer en beleidsmedewerker bij Stichting Pandora Froukje Bos publiceerde er in 2002 een boek over: *Berichten uit het laboratorium van de samenleving. Over ervaringen met depressie en antidepressiva*. Een treffende titel, constateerde een journaliste van dagblad *Trouw*, want ‘de echte test van antidepressiva vindt pas plaats in het gewone leven, niet in het klinische lab van de fabrikant’.⁴

---

¹ Selective Serotonine Re-uptake Inhibitors. Andere SSRI's zijn bv. Seroxat (paroxetine), Zolof (Sertraline) en Efexor (venlafaxine).

² Citaat afkomstig uit: A. Manschot, ‘Slikken wij ons blij?’, *Opzij* (maart 2002) nr.3, p. 30-35.

³ Stichting Pandora doet dit onder meer door middel van het geven van mondelinge en schriftelijke voorlichting aan diverse doelgroepen, het bieden van informatie, advies en lotgenotencontact via de Pandora telefoonlijnen (Helpdesk) en Pandora-sites; beleidsbeïnvloeding en (bijdragen aan) onderzoek, het maken van audiovisuele producten, publiciteit en bijdragen aan pers en media. Het patiëntenperspectief vormt bij alle producten en diensten het uitgangspunt.

⁴ E. Brandt, ‘Een toverbal tegen neerslachtigheid’, *Trouw* 14 april 2003.

Stichting Pandora wilde met het boek van Bos een bijdrage ‘vanuit ervaringsdeskundig perspectief’ leveren aan een volgens Pandora noodzakelijke maatschappelijke discussie over onze omgang met antidepressiva.⁵ Psychofarmaca, aldus Bos, hebben een belangrijke rol gespeeld in de emancipatie van mensen met psychische stoornissen. Antidepressiva, stelt zij, zijn niet meer weg te denken uit de moderne samenleving. Bos trekt een vergelijking met auto’s. Ook die zijn een inherent onderdeel geworden van onze maatschappij, hetgeen een bezinning met zich meebracht aangaande de kwaliteit ervan, verstandig gebruik en infrastructuur. Evenals auto’s kunnen ook antidepressiva gevaarlijk zijn en schade toebrengen en moet er zorgvuldig mee worden omgesprongen. Een duidelijke regelgeving, goede voorlichting en controle op het gebruik in de praktijk zijn onontbeerlijk. En juist aan deze zaken schort het vaak.

In dit artikel worden het boek van Bos en de reacties hierop in de media beschreven en geplaatst binnen hun historische context. Dit artikel begint met een kort overzicht van de geschiedenis van ‘psycho-actieve’ middelen in het Westen. De huidige discussie rond antidepressiva staat namelijk niet op zichzelf, maar volgt eenzelfde traject als dat wat vele eerdere bewustzijns- of stemmingsveranderende medicijnen hebben doorlopen. Vervolgens wordt de ontvangst van SSRI’s in ons land kort in herinnering gebracht, vanaf de ‘Prozac-hype’ midden jaren negentig. Daarna wordt nader ingegaan op de mediareacties op het boek van Froukje Bos, aan de hand van de vraag welke thema’s uit haar boek wel, en welke minder goed uit de verf kwamen in de media.

‘Drugs’ in de westerse geschiedenis

De moderne antidepressiva van de SSRI-familie lijken dezelfde fasen te doorlopen als veel eerder geïntroduceerde psychoactieve stoffen, dat wil zeggen middelen die het bewustzijn of de stemming veranderen. Vrijwel al deze ‘drugs’ kenden eerst een fase waarin ze door artsen en psychiaters als medicijn werden geïntroduceerd, waarin hoog werd opgegeven over hun genezende werking en ze breed werden voorgeschreven voor een scala aan kwalen. Deze fase zou men de ‘panacee-fase’ kunnen noemen. Vervolgens breekt dan een periode aan waarin artsen, gebruikers of politici de nadelen van de drug in kwestie gaan signaleren, bijvoorbeeld in de vorm van verslavingsgevaar of schadelijke bijwerkingen. Dit is de ‘klokkenluiderfase’. Daarna komen de stoffen doorgaans terecht in de ‘beleidsfase’, waarin het handelen in, het voorschrijven ervan en het gebruik ervan wettelijk aan banden worden gelegd.

De Amerikaanse ‘drugshistoricus’ David Courtwright spreekt in zijn boek *Forces of habit. Drugs and the making of the modern world* van een

---

⁵ F. Bos, *Berichten uit het laboratorium van de samenleving; over ervaringen met depressie en antidepressiva* (Amsterdam Stichting Pandora 2002, ISBN 90-71227-11-1) p 15.

‘psychoactieve revolutie’, die sinds de negentiende eeuw heeft plaatsgevonden in de westerse wereld.⁶ Dat is terecht: het mag zeker als een belangrijke wending in de westerse geschiedenis worden beschouwd dat het de afgelopen eeuwen mogelijk is geworden om het nuchtere bewustzijn of de stemming te modificeren met een groeiend arsenaal aan psycho-actieve stoffen, van hasj, cocaïne en heroïne tot en met Valium of Prozac. Met name na de Tweede Wereldoorlog nam zowel het gebruik van ‘drugs’ als genotsmiddelen als ook het gebruik van psycho-actieve medicijnen als ondersteuning tijdens het dagelijks leven een vlucht. Tijdens de naoorlogse decennia was er in Amerika en West-Europa sprake van een massaal gebruik van ‘uppers’ en ‘downers’, ofwel amfetaminehoudende medicijnen en kalmeringsmiddelen.⁷

Ook in Nederland waren speedmedicijnen (‘opwekmiddelen’) als Pervitine destijds populair: ze waren vrij verkrijgbaar bij drogist en apotheek en werden onder meer voorgeschreven tegen depressies.⁸ Vanaf 1968 werden deze middelen onder de Opiumwet gebracht en mochten ze alleen nog op medisch voorschrift worden verstrekt. In de jaren zestig en zeventig raakte het gebruik van de kalmerende middelen Librium en Valium hier wijdverbreid. Eind jaren zeventig klonk fel protest op tegen het massale gebruik van deze tranquillizers, die ook onder andere werden voorgeschreven bij depressieve klachten of angststoornissen. Critici betoogden dat ‘pillen’ de werkelijke, psychosociale problemen van mensen verdoezelden. Ze wezen ook op het grote lichamelijke en geestelijke verslavingsgevaar dat psychofarmaca met zich meebrachten, en riepen in 1979 op tot een ‘Valiumvrije vrijdag’. In Amerika leidde vergelijkbare kritiek ertoe, dat de Food and Drugs Administration bepaalde dat er betere controle moest komen op herhalingsrecepten en het voorschrijfgedrag rond deze middelen.⁹

SSRI's: van panacee- naar klokkenluiderfase

Het explosief toegenomen gebruik van SSRI's is dus in veel opzichten geen nieuw verschijnsel, maar een voortzetting van een na 1945 gegroeide traditie van medicamenteus ingrijpen in de psyche. Momenteel bevindt de moderne generatie antidepressiva zich in de ‘klokkenluiderfase’, na een ‘panaceefase’ van het midden van de jaren negentig. Ook dit is geen nieuw verschijnsel: de antidepressiva volgen hiermee een bekend ‘levenstraject’ van psychoactieve stoffen.

---

⁶ D. T. Courtwright, *Forces of habit. Drugs and the making of the modern world* (Cambridge, Mass. 2002) 2.

⁷ R. Davenport-Hines, *The pursuit of oblivion. . A global history of narcotics* (New York 2002) 326 en 318-319.

⁸ M. de Kort, *Tussen patiënt en delinquent. Geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid* (Hilversum 1995) 173; R. v/d Steeg, *Een pilletje voor de pep. Amfetaminehoudende geneesmiddelen in Nederland 1945-1961* (Amsterdam 2003; werkstuk Universiteit van Amsterdam voor het college ‘Van vliegenzwam tot Prozac: geschiedenis van stemmings- en bewustzijnsveranderende middelen’).

⁹ Bos, *Berichten uit het laboratorium van de samenleving*, 74.

De panaceefase van de SSRI's begon zo'n tien jaar geleden. Midden jaren negentig ontstond in Nederland, in navolging van Amerika, een hype rond het medicijn Prozac: een nieuw type antidepressivum dat sinds 1987 op de markt was en dat minder bijwerkingen zou hebben dan reeds bestaande antidepressiva als Tofranil (imipramine), middelen die stamden uit de jaren vijftig. De Amerikaanse psychiater Peter Kramer betoogde in zijn bestseller *Listening to Prozac* (1993) dat zijn cliënten zich door Prozac 'beter dan goed' voelden. Hij wierp de vraag op in hoeverre het problematisch was als mensen dit middel hun leven lang zouden blijven slikken, zoals sommige van zijn cliënten graag wilden, als chemische correctie op hun melancholieke of angstige persoonlijkheid. Kramer lanceerde hiervoor de pakkende term 'cosmetische psychofarmacologie'.

Kramers Nederlandse vakgenoot René Kahn verkondigde op televisie en in opiniebladen dat de SSRI's mensen in tachtig tot negentig procent van de gevallen van hun depressie konden verlossen. Volgens hem was het tijd dat Nederlanders los kwamen van hun farmacologisch calvinisme: hun weerzin tegen het nemen van medicijnen om geestelijk of lichamelijk lijden te verlichten.¹⁰ Niet alleen behandelaars, maar ook gebruikers uitten zich enthousiast. Zo beschreef *Parool*-columniste Emma Brunt hoeveel baat ze had gehad bij het slikken van Prozac. Jaren van psychotherapie hadden haar veel zelfinzicht opgeleverd, maar pas sinds Prozac voelde ze zich echt beter en was ze in staat haar gedrag ook daadwerkelijk te veranderen.¹¹

Terwijl de mediahype rond Prozac leidde tot een stormloop op huisartsen en psychiaters van mensen die ook graag die wonderpil wilden proberen, ontstond er in de pers en de media tegelijkertijd een discussie over de morele voors en tegens van cosmetische psychofarmacologie. Was het een moderne zegen dat we tegenwoordig steeds beter konden sleutelen aan onze stemming en ons zelfgevoel, of dreigden we daarmee essentiële aspecten van de *condition humaine* kwijt te raken, zoals de artistieke creativiteit die vaak met lijden gepaard zou gaan?

Ondertussen zijn we zo'n tien jaar verder en is het gebruik van antidepressiva - met name dat van de SSRI's - zowel in Nederland als ook wereldwijd explosief toegenomen. Enerzijds is de acceptatie van deze middelen op een hoogtepunt. Anderzijds nemen ook de verontruste geluiden omtrent het gebruik van deze middelen toe.

Stichting Pandora is een belangrijke motor hierachter, onder meer door de publicatie van het boek *Berichten uit het laboratorium van de samenleving*. Dit boek was de kroon op het werk dat Stichting Pandora in voorgaande jaren op het gebied van signalering van ervaringen met depressie, antidepressiva en

---

¹⁰ C. Dresselhuys, "'Gebrek aan angst maakt een mens niet gelukkig". René Kahn langs de feministische meetladder', *Opzij* 26 (juli/aug. 1998) p. 132-137.

¹¹ E. Brunt, *De breinstorm* (Amsterdam 1994). Dit is een verzameling columns die eerder verschenen in het *Parool*.

medicijngebruik had verricht. De organisatie trad daarbij steeds meer in de publiciteit. In april 2000 maakte Froukje Bos voor Stichting Pandora, in samenwerking met RTV Noord-Holland, een serie radioprogramma's over depressie en antidepressiva.¹² Verder leverde Stichting Pandora bijdragen aan wetenschappelijke en journalistieke publicaties waarin het gebruik van psychofarmaca, met name dat van antidepressiva, kritisch werd bekeken.¹³

Ondanks het feit dat veel deskundigen tegenwoordig betogen dat het genezend vermogen van de SSRI's relatief beperkt is in vergelijking met dat van placebo's of de oudere generatie antidepressiva¹⁴, lijken dergelijke wetenschappelijke relativeringen het succes ervan in de praktijk niet in de weg te staan. Uit onderzoek blijkt dat 58 procent van de mensen die antidepressiva slikken dat langer dan een jaar doet, en dertien procent langer dan vier jaar.¹⁵ Cosmetische psychofarmacologie is voor veel mensen dagelijkse praktijk geworden. Bekende Nederlanders als de televisiepresentatrice Hanneke Groenteman en actrice Georgina Verbaan geven openlijk toe dat ze Seroxat slikken, en dat ze er voorlopig niet aan zouden moeten denken om daar weer mee te stoppen. Dan zouden hun depressieve gevoelens immers weer de overhand kunnen krijgen.

In meidenblad *Viva* betoogde mediapsychiater Bram Bakker in 2003 dat het slikken van antidepressiva vergelijkbaar was met het toedienen van insuline aan mensen met suikerziekte. Depressieve mensen zouden een tekort hebben aan een stofje in hun hersenen, de neurotransmitter serotonine, en dat moest worden aangevuld.¹⁶ Dergelijke biologisch-reductionistische theorieën zijn wijdverbreid geraakt. Een vrouw op de internetsite van Pandora schreef bijvoorbeeld: 'Ik denk dat je antidepressiva moet zien als een soort van insuline voor de diabetes'.¹⁷ Deze notie speelt waarschijnlijk een belangrijke rol in de toegenomen acceptatie van de SSRI's. Hulpzoekgedrag hangt vermoedelijk nauw samen met de manier waarop problemen worden benoemd. Een concrete illustratie van dit mechanisme vormt het verhaal van een vrouw in maandblad *Opzij*. Zij was al sinds haar jeugd licht depressief, vertelde ze, maar wilde pas een SSRI slikken

---

¹² Deze serie heette *Een voorschot op de toekomst* en bestond uit drie uitzendingen, getiteld: 1) 'Toverballen of tijdbommen? Prijzen pillen de zorg uit de markt?', 2) 'Depressie, ziekte van de eeuw? Worden we zeker of wordt het lijden gemedicaliseerd?' 3) 'Burnout, arbeidsziekte nummer één. Grenzen aan het werk of grenzen aan de mens?'. Research, interviews en samenstelling: Froukje Bos.

¹³ Stichting Pandora verleende haar medewerking aan o.a.: Pieters, T., M. te Hennepe, en M. de Lange, *Pillen en psyche: culturele eb- en vloedbewegingen. Medicamenteus ingrijpen in de psyche*, Werkdocument 87, Rathenau-instituut, Den Haag, 2002; reacties in dagbladen nav het rapport *Kwaliteit van Zorg in de kinder- en jeugdpsychiatrie*, Inspectie voor de Gezondheidszorg (februari 2002); redactionele adviezen, telefonische opvang en verslaggeving van reacties aan Pandora telefoonlijnen n.a.v. TV- en radio- programma's Tros *Radar* over moderne antidepressiva, september 2002; het eerder genoemde artikel van A. Manschot, 'Slikken wij ons blij?', *Opzij* nr. 3, maart 2003.

¹⁴ Placebo's genezen in 25 tot 50 % van de gevallen; SSRI's in zo'n 60 % van de gevallen, aldus psycholoog W. van den Burg, geciteerd in: E. Brandt, 'Antidepressiva', *Trouw* 14 april 2003. Zie ook: T. Pieters e.a., *Pillen en psyche: culturele eb- en vloedbewegingen. Medicamenteus ingrijpen in de psyche* (Den Haag 2002) p. 35.

¹⁵ Informatie afkomstig uit: A. Manschot, 'Slikken wij ons blij?', *Opzij* maart 2002.

¹⁶ M. Marbus, 'Ik wil weer iets voelen. Dagboek van een depressie', *Viva* februari 2003.

¹⁷ Citaat uit Bos, *Berichten uit het laboratorium van de samenleving*, p. 250.

nadat een vriendin ‘zei dat ik ze moest slikken omdat een stofje in mijn hersenen niet optimaal functioneerde.’¹⁸ Deze visie op depressie als neurotransmittertekort biedt waarschijnlijk een welkom tegenwicht aan hardnekkige en door schaamte omgeven noties uit het verleden, als zou depressie het gevolg zijn van een karakterzwakte, slechte genen of het gedag van ouders.

Anderzijds nam de kritiek op antidepressiva begin eenentwintigste eeuw toe. Kritiek op Prozac en de andere SSRI's was er vanaf het begin. Zo nam psychiater Rudi van den Hoofdakker reeds midden jaren negentig krachtig stelling tegen het in zijn ogen overdreven ‘bio-optimisme’ dat de kop op dreigde te steken¹⁹. De Amerikaanse kritische psychiater Peter Breggin betoogde in zijn boek *Talking back to Prozac* dat mensen door Prozac suïcidaal werden, of zelfs moordzuchtig. In Nederland bestaat al sinds de jaren negentig een onderafdeling van de Amerikaanse Prozac Survivors Support Group, geleid door Frank van Meerendonk. Ook het blad *Deviant. Tijdschrift tussen psychiatrie en maatschappij* besteedde al tijdens de jaren negentig aandacht aan kritiek op Prozac.

Deze onderstroom van kritiek is echter pas de afgelopen jaren een bovenstroom geworden. Momenteel betogen meerdere wetenschappers, onder wie de invloedrijke Engelse psychiater en farmacoloog David Healy, dat sommige SSRI's suïcidaliteit veroorzaken.²⁰ Verder zijn er op het internet talloze sites te vinden van gebruikers van antidepressiva die klagen over negatieve bijwerkingen of het verslavingsgevaar. In ons land besteedde het programma Radar van de Tros in september 2002 een uitzending aan de nadelige bijwerkingen van SSRI's, waarin onder anderen Healy uitgebreid aan het woord kwam. Ook stelde SP-Kamerlid Agnes Kant kritische vragen over de bijwerkingen van SSRI's en het voorschrijfgedrag van artsen. Bovendien verscheen in 2002 zoals gezegd het boek van Froukje Bos, dat een belangrijke bijdrage vormde aan het kritisch denken rond antidepressiva in ons land.

Reacties in de media: bezorgdheid en tegelijkertijd ook angst voor ‘pillenpreutsheid’

Het aantal vragen en klachten aan de Helpdesk van Stichting Pandora was rond het jaar 2000 opvallend toegenomen. Het door Stichting Pandora verlangde maatschappelijke debat over antidepressiva heeft door het boek van Bos zeker de gewenste impuls gekregen. Op radio en televisie en in de geschreven media is veel aandacht aan het boek besteed, merendeels sympathiserend van toon. Journalisten noemden *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* geregeld ‘verontrustend’ of zelfs ‘alarmerend’. Met name in dagblad *Trouw*, het

---

¹⁸ Citaat afkomstig uit: Manschot, ‘Slikken wij ons blij’.

¹⁹ In: R. v/d Hoofdakker, *De mens als speelgoed* (Amsterdam 1995).

²⁰ D. Healy, *Let them eat Prozac* (Londen 2003).

actualiteitenprogramma *Netwerk* en het KRO radioprogramma *Tijd voor twee* kreeg de centrale boodschap van het boek – het slordige voorschrijfgedrag van artsen, de vaak geringe aandacht voor nadelige bijwerkingen en de gebrekkige controle op het gebruik van antidepressiva in de praktijk - ruim baan.²¹ Dagblad *Trouw* hield een belronde langs artsen, psychiaters en apothekers en zag de conclusies van Bos bevestigd. Zo vertelde een geïnterviewde psychiater: ‘Antidepressiva worden te makkelijk en te veel voorgeschreven door zowel huisartsen als psychiaters. Je bent er dan makkelijk van af; even een receptje schrijven in plaats van een kwartier praten’.²²

De reacties op *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* onder gebruikers van antidepressiva waren vooral positief. Een belangrijk cliëntenforum als *Deviant. Tijdschrift tussen psychiatrie en maatschappij* prees de nadruk die Bos legde op het ervaringsperspectief van gebruikers van antidepressiva. Het blad *Onderste Boven* van de Cliëntenbond gaf Bos de kans haar boek te comprimeren in een artikel in dit tijdschrift.²³ Meidenblad *Viva* vroeg gebruikers naar hun ervaringen en bediende haar lezeressen met een uitgebreid artikel over twee belangrijke potentiële bijwerkingen van SSRI's, te weten de afname van de libido en/of orgasme problemen.²⁴ Jongerenblad *One* wierp de vraag op, of het wel verstandig was de oplossing voor een depressie in de pillen te zoeken. Het boek van Stichting Pandora leidde zodoende tot een uitgebreide voorlichting over antidepressiva aan huidige of potentiële gebruikers.

Het toenemende gebruik van antidepressiva door kinderen en adolescenten, een belangrijk deelonderwerp uit het boek van Bos, werd onder meer opgepikt door actualiteitenrubriek *Nova*. Zo'n tien procent van de gebruikers is jonger dan achttien jaar.²⁵ Hoogleraar farmacologie Tilders van de Vrije Universiteit te Amsterdam, zei hierover in *Nova* het volgende. ‘Bij psychiaters en artsen is het gevoel gegroeid’, aldus Tilders, ‘na een decennium ermee gewerkt te hebben, dat deze middelen veilig en effectief zijn. Dat er niet veel tegen is om ze voor te schrijven. En daar zit ‘m de kneep, want over de effecten en veiligheid bij kinderen is weinig bekend.’ Bovendien stelde Tilders dat de hersenen van kinderen nog in ontwikkeling zijn. Dat ontwikkelingsproces kan mogelijk worden verstoord door het slikken van antidepressiva. Inmiddels is het gebruik van antidepressiva door kinderen en adolescenten onderwerp van

---

²¹ E. Brandt, ‘Een toverbal tegen neerslachtigheid’, *Trouw* 14 april 2003; Avro's *Netwerk* uitzending 13 mei 2003; KRO's *Tijd voor twee* 14 april 2003.

²² Psychiater A. Veeninga geciteerd in Brandt, ‘Een toverbal tegen neerslachtigheid’.

²³ S. van Dorp, ‘Toverballen of tijdbommen?’, *Deviant. Tijdschrift tussen psychiatrie en maatschappij* 10 (dec. 2003) nr. 39, p. 36-37; F. Bos, ‘Berichten uit het laboratorium van de samenleving’, in: *Onderste Boven. Bulletin van de Cliëntenbond* zomer 2003.

²⁴ R. Marijs, ‘Hap, slik, en weg is je libido...’, *Viva* 1 febr. 2004.

²⁵ Over het gebruik van antidepressiva door vrouwen: Bos, *Berichten uit het laboratorium*, 160 en 171; door kinderen en adolescenten: L. Eppenga-Keder, ‘Schrikbarend’, *Pharmaceutisch Weekblad* 138 (14 nov. 2003) 1597.

politiek debat geworden. De Kamerleden Kant (SP) en Arib (PvdA)²⁶ stelden er recent vragen over, vooral sinds in Engeland het voorschrijven van SSRI's (behalve Prozac) aan kinderen onder de 18 onlangs verboden is verklaard.

Ook de kritiek op de groeiende invloed van de farmaceutische industrie, een ander belangrijk deelonderwerp in het boek van Bos, vond weerklank. Diverse journalisten wezen op het bestaan van een 'depressie-zelftest' op het internet, die bleek te worden gesponsord door een fabrikant van antidepressiva.²⁷ Sommige reagerende artsen en psychiaters vonden, net als Bos, dat de farmaceutische industrie soms een te agressieve lobby voert in de richting van medici.²⁸ De vraag die Bos in haar boek stelt naar de betrouwbaarheid en volledigheid van 'evidence-based' onderzoeken naar antidepressiva werd her en der in artikelen aangehaald. De SSRI's worden bijvoorbeeld doorgaans getest op westerse, jonge en gezonde mannen, terwijl maar liefst tweederde van de gebruikers van antidepressiva van het vrouwelijk geslacht is.²⁹

Anderzijds raakte de discussie over de concrete kwesties die worden aangesneden in *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* geregeld ondergesneeuwd onder cultuurfilosofische bespiegelingen over onze al dan niet deprimerende moderne samenleving en over de vraag of antidepressiva een zegen waren dan wel een decadente vorm van gelukzoekij. Tijdens de 'Prozac-hype' midden jaren negentig was reeds gebleken dat dit nieuwe medicijn- als ultiem symbool voor de hele nieuwe generatie SSRI's – een zeer geschikt 'projectiescherm' was voor cultuurkritiek. Dat is het, blijktens de reacties op *Berichten uit het laboratorium van de samenleving*, nog altijd.

Zo zei een medisch historicus in *Netwerk*: 'Men denkt dat er een universeel recht op gezondheid is, een recht op geluk, dan ook – en ongeluk komt in dat scenario niet meer van pas. En mensen zijn daar heel opportunistisch in: als het met pillen niet lukt, dan probeert men het op een andere manier. Maar in eerste instantie worden pillen gezien als een instant oplossing voor de problemen.'³⁰ Schrijfster Nelleke Noordervliet bestempelde de notie dat mensen te makkelijk naar de pillen zouden grijpen, als 'gemakzuchtige maatschappijkritiek'. Volgens Noordervliet waren problemen die vroeger werden weggewuifd met de opmerking dat het leven nu eenmaal lijden was, tegenwoordig goddank bespreekbaar en behandelbaar geworden.

---

²⁶ Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vragen van het lid Kant (SP) aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport over *nieuwe antidepressiva (SSRI'S)* (ingezonden 13 juni 2003), over *het gebruik van moderne antidepressiva bij kinderen* (ingezonden 23 december 2003); Vragen van het lid Arib (PvdA) aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport over *de mogelijke gevolgen van gebruik van antidepressiva door kinderen* (ingezonden 18 december 2003).

²⁷ Zie bv. T. Pieters, 'Chemische blijdschap', in *De Groene Amsterdammer* 17 (10 mei 2003) nr. 19, p. 37-39.

²⁸ Zie bv. H. v/d Ploeg, 'Slijpstenen voor de zieke geest', *NRC Handelsblad* 25 april 2003. ; Z.a., 'Met een vlekje', bespreking van *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* in: *De Psychiater* 9 (2003); Boekbespreking in *Medisch Contact* 27 juni 2003.

²⁹ Zie bv. M. v/d Broek, 'Slikken en lijden', *de Volkskrant* 19 april 2003.

³⁰ T. Pieters in: Avro's Netwerk, uitzending 13 mei 2003.

Psychiaters betoonden zich in hun reacties op het boek van Bos actieve verdedigers van de antidepressiva. Deze middelen hadden volgens sommigen van hen een ‘revolutie’ in de behandeling van depressies teweeg gebracht.³¹

Alhoewel enkele psychiaters het met Bos eens waren dat het ‘bio-optimisme’ en de macht van de farmaceutische industrie te groot waren geworden, en zij het waardeerden dat Bos de mens achter de gebruiker voor het voetlicht wilde brengen, bestempelden sommigen in hun ijver om de waarde van antidepressiva te verdedigen de ervaringsverhalen uit *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* op badinerende wijze tot ‘geklets op feestjes’ of verhalen ‘op borreltafelniveau.’³² Eén psychiater stelde onterecht dat dit boek een pleidooi was tegen pillen en vóór praten.³³

In dergelijke afwerende reacties op het boek van Bos klonk duidelijk de erfenis door van de felle kritiek en bezorgdheid die in de jaren zeventig - het zogenaamde tijdperk van de antipsychiatrie - te horen was op psychofarmaca (‘pillen’) en de ‘bio-psychiatrie’. Eind jaren zeventig stuitte de Utrechtse hoogleraar biologische psychiatrie Herman van Praag bijvoorbeeld op felle weerstand van een groep kritische studenten psychologie en geneeskunde, cliënten en sympathiserende academici, hulpverleners en journalisten. Van Praag werd zelfs bedreigd en had enige tijd een politie-escorte. Destijds - toen ook de criminoloog Wouter Buikhuisen door columnist Hugo Brandt Corstius voor ‘nazi’ werd uitgemaakt omdat hij onderzoek wilde doen naar de biologische achtergronden van agressief gedrag - werden zwaar gepolariseerde discussies gevoerd over ‘pillen’ versus ‘praten’. Psychofarmaca zouden mensen tot zombies maken en hun ware zelf bedelven onder een laag chemische dufheid. Een goede psychiatrische behandeling zou gebaseerd moeten zijn op psychotherapie. Behandelaars moesten samen met mensen ingaan op hun gevoelens, en proberen de sociale en relationele achtergronden van hun problemen te achterhalen.³⁴

In de mediareacties op *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* was duidelijk de weerstand voelbaar om weer te vervallen in een dergelijke ‘pillenpreutsheid’, zoals één commentator op het boek het klimaat van de jaren zeventig typeerde.³⁵ Psychiaters zijn wellicht bang om weer net als toen in het beklagdenbankje terecht te komen. Journalisten en wetenschappers zijn mogelijk huiverig geworden om wat betreft de behandeling van psychische problematiek teveel met een moreel vingertje naar artsen en psychiaters te wijzen, zoals in de jaren zeventig niet zelden gebeurde. De tijden zijn sindsdien

---

³¹ H.G. Ruhé, A.H. Schene en J.A. Swinkels, ‘Pillen maken depressie juist behandelbaar’, *de Volkskrant* 23 juni 2003.

³² H. v/d Ploeg, ‘Slijpstenen voor de zieke geest’, *NRC Handelsblad* 25 april 2003. ; Z.a., ‘Met een vlekje’, bespreking van *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* in: *De Psychiater* 9 (2003).

³³ V/d Ploeg, ‘Slijpstenen voor de zieke geest’.

³⁴ Zie over deze ‘antipsychiatrische’ periode: G. Blok, *Baas in eigen brein. ‘Antipsychiatrie’ in Nederland, 1965-1985* (Amsterdam, uitgeverij Nieuwezijds 2004; vanaf 6 maart te koop).

³⁵ Toine Pieters geciteerd in M. v/d Broek, ‘Slikken en lijden’, *de Volkskrant* 19 april 2003.

ook veranderd. Het zelfontplooiingsideaal dat destijds met kracht op de kaart werd gezet, leeft nog steeds en praten over emoties is gebruikelijker geworden. ‘Pillen’ staan echter niet langer te boek als ‘vijanden’ van deze zelfontplooiing en emotionele openheid. Integendeel: zij maken beide juist mogelijk, betoogde bijvoorbeeld psychiater Kramer in *Listening to Prozac*, en vertellen ook gebruikers. Het ooit zo verfoeide biologisch determinisme is van haar slechte imago af: biologie is ‘bevrijdingsbiologie’ geworden.

Dit gegeven, in combinatie met de herinnering aan de kritische jaren zeventig lijkt bij sommige commentatoren te hebben geleid tot een zekere onwil om in te gaan op de alarmerende berichten uit *Berichten uit het laboratorium van de samenleving*. Stichting Pandora stelt echter nuchter vast dat het gebruik van antidepressiva zich inmiddels heeft ontwikkeld tot een miljoenenmarkt, waarbij tal van belangen een rol spelen. Naar de mening van Stichting Pandora zijn we in de 21ste eeuw in een andere fase terecht gekomen, we moeten er nu voor waken dat het belang van de volksgezondheid en de toegang tot zorg voor alle lagen van de bevolking voorop blijven staan, met inbegrip van een gepast medicijngebruik. Het boek van Bos beoogt een signaal te zijn om werking en bijwerkingen van antidepressiva, de praktijk van voorschrijven, behandeling en gebruik vanuit patiëntenperspectief zorgvuldig en kritisch onder de loep te nemen, evenals het beleid en de politieke besluitvorming over medicijnen en medicijngebruik. Volgens Stichting Pandora is een grondige evaluatie van de praktijkervaringen met antidepressiva nodig, in het belang van patiënt en samenleving.

Onderbelichte kwesties

Aan de eerder genoemde cultuurfilosofische bespiegeling over de positie van antidepressiva in onze samenleving, werd in de mediareacties naar verhouding meer aandacht besteed dan aan enkele belangrijke kwesties die in *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* werden aangesneden.

Zoals gezegd, is maar liefst tweederde van het aantal gebruikers van antidepressiva een vrouw. Bos besteedt aan dit gegeven een apart hoofdstuk. Dit belangrijke ‘gender-perspectief’ trok echter in de media betrekkelijk weinig aandacht. Weliswaar besteedden vrouwenbladen als *Opzij* en *Viva* uitgebreide artikelen aan het gestegen gebruik van antidepressiva, en werd ook in jongerenblad *One* gesignaleerd dat het vooral vrouwen zijn die SSRI’s nemen, toch bleven belangrijke kwesties onderbelicht. Zo wijst Bos op het gebrek aan (onafhankelijk) onderzoek naar de gevolgen van antidepressivagebruik door zwangere vrouwen. Op korte termijn lijkt dit niet tot problemen te leiden, in die zin dat er voor zover we weten geen baby’s worden geboren met duidelijke afwijkingen. Echter, wat zijn de gevolgen op langere termijn?

Aan het hoofdstuk medicijngebruik door ouderen werd geen aandacht besteed in de media, ondanks alarmerende knelpunten bij het gebruik van

antidepressiva in die leeftijdsgroep. Journalisten gingen ook niet in op de door Bos opgeworpen vraag, of er misschien een verband zou kunnen bestaan tussen het stijgende aantal (jonge) vrouwen dat in de WAO belandt en het toenemende gebruik van antidepressiva door vrouwen. In de afgelopen vijftig jaar – de periode dat antidepressiva ontdekt werden en het afzetgebied zich ontwikkelde tot een miljoenenmarkt – zijn vrouwen in toenemende mate deel gaan nemen aan de arbeidsmarkt. Traditionele rolpatronen zijn ondertussen minder snel veranderd. Voor vrouwenproblemen werden antidepressiva vaak als oplossing gezien, maar wat waren de argumenten voor voorschrijfgedrag en gebruik, vraagt Bos zich af. Hebben dergelijke processen wellicht mede te maken met de stand van zaken in de vrouwenemancipatie? Eisen glazen plafonds, de drang van vrouwen om zich extra te bewijzen of hun ‘dubbele belasting’ qua werk en gezin hun tol? Verhult het gebruik van antidepressiva dieper zittende maatschappelijke problemen?

Verder wees Bos op de rol van zorgverzekeraars. Hun rol in de aanpak van psychische stoornissen neemt toe; er heeft in de woorden van Bos een ‘stille revolutie’ plaatsgevonden die ervoor zorgde, dat niet langer het Ministerie van Volksgezondheid de regie voert over ons zorgstelsel, maar de zorgverzekeraars. Zorgverzekeraars krijgen directe invloed op de keuze en beschikbaarheid van medicijnen en ook op het gebruik zelf.³⁶ De psychiatrische zorg wordt bovendien steeds meer gevoerd volgens protocollen voor specifieke diagnoses, terwijl Bos wijst op de betrekkelijkheid van de diagnose depressie. Het denken in afgebakende ziektebeelden is minder betrouwbaar dan het ook in Nederland veel gebruikte Amerikaanse diagnostische stelsel, het *Diagnostic and statistical manual* (DSM), doet vermoeden. Psychiatrische ziekten zijn niet objectief vast te stellen of te meten. Ook dit punt is in de mediareacties op haar boek niet opgepikt.

Van klokkenluiderfase naar beleidsfase

Historisch gezien is het boek *Berichten uit het laboratorium van de samenleving* een belangrijk tijdsdocument. De ruime aandacht in het boek voor het patiëntenperspectief is uniek en vervult daarmee een belangrijke rol in de huidige kritische aandacht voor het SSRI-gebruik. De door Stichting Pandora gewenste maatschappelijke discussie over onze omgang met antidepressiva heeft door het pamflet van Bos een duidelijke impuls gekregen. In vervolg hierop vraagt Stichting Pandora meer aandacht voor doelgroep gericht onderzoek en voor beleid dat meer rekening houdt met de complexiteit en diversiteit van oorzaak, aanpak en behandeling van depressies. Dan kan een nieuwe fase worden ingegaan in onze omgang met antidepressiva: een fase waarin volgens Stichting Pandora niet de marketing en eenzijdige beeldvorming rond depressie

---

³⁶ Bos, *Berichten uit het laboratorium van de samenleving*, 258.

en antidepressiva centraal zullen staan, maar waarin volledige en onafhankelijke voorlichting, zorgvuldig voorschrijfgedrag en kritische analyse van ervaringen met werking en bijwerkingen van antidepressiva een belangrijke plaats zullen krijgen.